

U izdanju Nopoka (Zagreb 1948.) prof. VI. Babić objelodanio je svoj prijevod triju priloga sovjetskih historičara, koji su za nas u više pogleda značajni. To su: A. D. *Udaljcov*, Porijeklo Slavena (po kojem nosi naslov cijela knjižica), jedno poglavlje iz djela B. D. *Grekova* o Borbi Rusije za izgradnju svoje države (II. Rani srednji vijek i prve slavenske države) i tri glave iz rasprave S. *Juškova* Prilog problemu o dofeudalnoj (»barbarskoj«) državi. Čitalac se u dobrom i savjesnom prijevodu stručnjaka upoznaje s novim pogledima sovjetske nauke na etnogenezu Slavena i razdoblje prijelaza iz prvobitne rodovske zajednice u feudalno društvo. Ovi su pogledi dragocjen prilog opće-historijskoj problematici, a olakšavaju razumijevanje i tamnih početaka u povijesti svakoga pojedinog od slavenskih naroda. Baš zbog toga nameće se dužnost, da se našim historičarima i nastavnici povijesti pruži što prije u prijevodu izbor najvažnijih rasprava, koje su sovjetski historičari u posljednje vrijeme dali o pitanju pred- ili do-feudalne države, premda to pitanje nije još u svim pojedinostima osvijetljeno. Matica Hrvatska unijela je takav zbornik u plan svojih izdanja s područja historije.

Institut slavjanovedenija Akad. nauk SSSR, u kojem se od 1947. usredotočio sav sustavan rad na proučavanju slavenskih naroda u Sovjetskom Savezu — njihove povijesti, jezika, književnosti i odnosa prema Bizantu — razvija pod vodstvom istaknutog historičara B. D. *Grekova* sve živli i opsežniji rad na upoznavanju prošlosti pojedinih slavenskih naroda. Osobita pažnja posvećuje se pri tom južnim Slavenima, s izuzetkom Slovenaca, kojima Institut nije dosad posvetio nijedno svoje izdanje, ali kojih je povijest, u obliku »općeg priručnika«, predviđena planom rada do 1950. Taj plan,

uostalom, obuhvaća i priručne povijesti Srbije, Bosne-Hercegovine i Hrvatske. Potonju priprema prof. V. T. *Ditjakin*, koji je već 1944. objelodanio u Istoričeskom žurnalu (broj 10—11, str. 71—83) prilog »Obrazovanje gosudarstva u horvatov«. On je dovršio prvi dio svoje povijesti, koji dopire do kraja prve četvrti XVI. stoljeća. Prema I. *Udaljcovu* (Voprosy istorii 1948., br. 7, str. 141) opisan je u tom dijelu »potanko dofeudalni period u povijesti Hrvatske, proces nastajanja i razvoja feudalizma i postanka feudalno-kmetских odnosa. Autor analizira klasne odnose i klasnu borbu u Hrvatskoj i pokazuje, da je ulazak hrvatske države u sastav Ugarske bio rezultat izdaje hrvatske feudalne aristokracije, zaplašene širokim zamahom seljačkog pokreta. Hrvatsko kraljevstvo imalo je u času ulaska u sastav zemalja krune sv. Stjepana sve preduvjete za samostalan razvoj. Izdaja feudalne aristokracije dovela je do porobljenja hrvatskog naroda mađarskim plemstvom.« *Ditjakin* nastavlja radom i 2. dio završava »analizom prvobitne akumulacije u sredini XVIII. stoljeća«. Čitavo djelo treba da dopre do 1948.

Institut je povjerio *Grekovu* zadaću, da proučavanje prava slavenskih naroda postavi na nove temelje: uporednim studijem drevnih izvora treba objasniti »zakoniti razvoj društvenih odnosa u Slavena«. Dosada je izašla rasprava *Grekova* o Vinodolskom zakonu, a *Grekov* privedi kraju i djelo o »Starijem pravu slavenskih naroda«. Slavensko-bizantska grupa Instituta namjerava proučavati i dva pitanja: »bizantsko-slavenski odnosi u Dalmaciji: borba Rima i Bizanta u Dalmaciji i, Hrvatskoj; Slaveni i Bizant u VI.—VII. stoljeću« (Voprosy istorii 1947., br. 5, str. 166). Daskora će se dovršiti prevođenje Ljetopisa popa Dukliana i Solinske historije arciđakona split-

skog Tome, koji se spisi izdaju s komentarom.

Institut priređuje nadalje potpuno izdanje »Političkih misli« Jurja Križanića, koje djelo je dosad bilo poznatije pod naslovom »Politika«. Tek ovo kritičko izdanje omogućit će pravo upoznavanje Križanićeve osnovnog djela. Pojavi Križanića posvetio je Pičeta poseban prilog: »Juraj Križanić. Historiografski pregled«, koji ulazi u zbornik nekih njegovih radova.

Na području srpske povijesti Institut je dosad dao razmjerno malo. J. V. Gotje obradio je razvoj srpske države u srednjem vijeku (vidi ocjenu Slavjanskog zbornika I. u idućem broju), a I. S. Doštjan socijalno-ekonomsko ustrojstvo Srbije pri kraju XVIII. i na početku XIX. stoljeća. Postoji namjera, da se među povijesnom građom štampa prije svega Dušanov Zakonik prema rukopisu Istoričeskog muzeja.

Osim prof. S. A. Nikitina, o prilogu kojega se govori na drugom mjestu u ovom broju, južnim Slavenima god. 1848. bavila se i V. N. Kondratjeva, koja proučava i »unutrašnju povijest« ustanka u Bosni i Hercegovini 1875./76.

Općenitu problematiku balkanskog pitanja obrađuje prije svega S. A. Nikitin u opsežnom djelu »Rusko društvo i pitanje balkanske politike Rusije 1855.—1876.«

Institut je najzad zasnovao niz monografija o razvoju slavenskih naroda od 1918. dalje. Pred kraj svoga života Pičeta se prihvatio rada na povijesti Jugoslavije, ali ju je izradio samo do 1922. Njegova smrt (23. VI. 1947.) dovela je u tom pogledu do zastoja.

Da bi se ova široka djelatnost Instituta, koji se danas sastoji od svega dvadeset članova, bila što plodnija, ona se mora osnivati na što temeljitijem poznavanju građe i literature. To se može postići samo najužom suradnjom s historičarima u pojedinim slavenskim zemljama, a baš ovaj preduvjet nedostaje još nastojanjima Instituta. »Krupnim nedostatkom u radu Instituta — priznaje Udalcov — je njegova krajnje slaba povezanost s institutima slavistike i drugim znanstvenim ustanovama slavenskih zemalja... Međutim, uspostava ovakvih veza i suradnje pokazuje se neophodnom.«

Branko Fučić član Konzervatorskog zavoda na Rijeci, obilazeći Istru na arheološkim ekskurzijama, svratio je svoju pažnju naročito na ostatke glagoljice. U svom posve popularnom članku *Glagolica u Istri* (Danica, koledar za prostu godinu 1947.,

str. 105—117) — naučni prikaz još duuguje — rezimirao je ukratko ono, što se i dosad znade o upotrebi glagoljice u Istri, a zatim je letimično prikazao sačuvane natpise i grafite. Iako ovi natpisi i grafiti nemaju po svojoj sadržini velikog historijskog značenja, ipak oni svojim pismom i brojem mnogo svjedoče o nacionalnom karakteru ove naše zemlje. Fučić računa, da danas ima na Istarskom poluotoku »više od stotinu poznatih i sačuvanih natpisa«. Nekima od njih daje i čitanje. Tako nam jedan natpis iz god. 1529. otkriva ime jednoga domaćeg slikara, i to »Antona s Padove« (a Padova se onda zvala Kašćerga u Istri), koji je oslikao crkvu Sv. Roka u Draguću.

Napose je zanimljivo, da su po Istri sačuvani mnogobrojni glagoljski grafiti, t. j. zapisi i črkarije urezane glagoljskim slovima po zidovima i freskama diljem čitave Istre. Fučić kaže: »Na stotine, na hiljade takvih zapisa nalazimo po zidovima istarskih crkvi i kapela od Pule (na freskama u apsidi franjevačke crkve) pa sve tamo do Kranjske.« Oni dakle upravo plebiscitarno govore o upotrebi glagoljice u Istri. Zapisi i natpisi većim su dijelom iz XVI. stoljeća.

S obzirom na tvrdnje talijanskih historičara, da su glagoljicu unijeli u Istru doseljenici iz XVI. i kasnijih stoljeća, Fučić dosada poznatim spomenicima dodaje i dva novonadena natpisa koji bi bili najstariji spomenici glagoljskog pisma na Istarskom poluotoku: jedan je u Plominu, »koji po paleografskim osobinama slova nije mogao nastati poslije XIII. stoljeća« (Fučić mu ne daje čitanje), a drugi je u Bèrmu, koji se sastoji od glagoljicom uklesane godine: 1293.

Ovo su sve novi dokazi, kako Istra vapije za naučnim istraživanjem naših historičara. A najhitnija bi potreba bila, da se izradi solidan »corpus inscriptionum glagoliticarum« ne samo po Istri, nego po cijelom glagoljaškom području.

V. Štefanić

Dosad u mnogome prijeporno pitanje o položaju, koji je seljak imao u feudalnom društvu Bosne prije dolaska Turaka, obrađuje A. Solovjev u prilogu: *Pravni položaj seljaka u srednjevekovnoj Bosni* (Pregled II, Sarajevo 1947., strana 244—250). On polazi s gledišta, koje je Ante Babić zastupao u istom časopisu 1940. (Bosansko selo kroz istoriju), da je »postepeno nestalo nekadanje slobode« i da je »položaj seljaka postajao sve teži«. »Sa pojavom centralne vlasti u Bosni — kaže on, ne potkrepljujući svoju tvrdnju

dokazima — većina je seljaka bila još izvesno vreme slobodna i potčinjena direktno vladaru koji traži od njih poreze u naturi i namete, naročito tešku rabotu »gradozidanija«, podizanje tvrdih gradova na brdima.« (245) Vrela iz doba bana Mateja Ninoslava nesumnjivo utvrđuju feudalnu strukturu društvenih odnosa u prvoj polovici XIII. stoljeća, pa zbog toga nije dovoljno objašnjena tvrdnja Solovjeva, da se baš »u drugoj polovini XIV veka broj slobodnih sela sve više smanjuje« (247). Premda se u darovnicama bosanskih vladara ljudi-seljaci ne navode, Solovjev s pravom tvrdi, da su »seljaci u XIV veku vezani za zemlju isto kao i u Srbiji« (246), a smatra »vrlo verovatnim da Dubrovčani nisu uvodili ništa novo«, nego da su u stečnim bosanskim zemljama »uzakovali... zatečene meropaške odnose, isto kao u Srbiji (perpera careva i 2 dana rabota nedeljno)« (246). U vrelima iz Bosne nije poznat izraz meropah za kmeta; Solovjev i sam napominje, da se zavisni seljaci nazivaju obično »ljudi« (247). On, nadalje, smatra vjerovatnim, da »pored drugih rabota — gradozidanja, oranja, košenja i t. sl.« seljak daje »vlastelinu zlatan dukat od kuće« (248). To je bio mletački dukat, koji je u XIV. st., za razliku od bizantske perpere u Srbiji, zadržao svoju vrijednost, pa je »bosanski kmetić plaćao u XIV. veku dva puta više nego srpski meropah« (248). Solovjev ne smatra »polovnika« zavisnim seljakom, koje je mišljenje dosad prevladavalo, nego doseljenikom (249), a »tretjenika« seljakom »vlasnikom u trećem dijelu«, kako je utvrdio već VI. Mažuranić u svojim Prinosima s. v. bratstvo (92). Roblje je — prema njegovu mišljenju, koje osniva na dubrovačkim spomenicima — bilo »kućevno«, ne agrarno (249). Najzad, Solovjev tvrdi, da stočarski Vlasi, koji su »nekad... bili slobodni i potčinjeni neposredno vladaru«, u XV. st. »sve više prelaze pod vlast pojedinih feudalaca« (249), ali svoju tvrdnju ne određuje potanje niti je dokazuje. Pitanje dakle, koje toliko otežava oskudica izvora, zahtijeva još uvijek daljnje i temeljitije napore.

J. Šidak

O pitanju bogumilstva u srednjevjekovnoj Bosni pisalo se od oslobođenja do danas razmjerno malo. Još 1945. dr. V. Glušac objelodanio je »istorijsku raspravu« *Istina o Bogomilima* (Beograd, str. 270), koja je knjiga — prema pogovoru pisca — trebala izaći u aprilu 1941., kada je rat prekinuo njeno štampanje. Ona se doista sastoji velikim dijelom od glava,

koje je pisac u toku 1924.—40. štampao u različitim časopisima i kalendarima. Tako je u knjigu ušla kao gl. XI. i prva Gluščeva rasprava: Srednjovjekovna »crkva bosanska« bila je pravoslavna (str. 115 do 179), koja je 1924 izašla u Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor IV, ali joj je pisac dodao odjeljak o nazivima u hijerarhiji »crkve bosanske« i proširio odjeljak o imenu pataren. Protivno prvotnoj zamisli pisca izostala je gl. XV., koja bi trebala da pod naslovom Kritika bude odgovor na prigovore spomenutoj raspravi. U pogovoru je pisac navijestio, da će je izdati »pod imenom Istorijske zablude o bogomilima«, ali to dosad nije učinio. Poslije izlaska knjige objelodanio je samo mali prilog o Prijateljskim odnosima »crkve srpske« i »crkve bosanske« u Srednjem vijeku (Glasnik službenog lista srpske patrijaršije, Beograd 1946., br. 9).

Glušac je bez opravdanog razloga posvetio u svojoj knjizi mnogo mjesta razvoju, koji je prethodio prvim sačuvanim vijestima o hereticima u Bosni (str. 19 do 88); tek s gl. IX. prelazi na pitanje bana Kulina i nezavisnosti »crkve bosanske«. Budući da je sva daljnja poglavlja do zaključno XII. već prije objelodanio, preostaju svega gl. XIII. i XIV. te Završna reč (str. 202—275) kao daljnji dosada nepoznati prilozi Glušca pitanju bogumilstva. U gl. XIV (Istina o bogomilima prema izvorima koji o njima govore) on prvi puta nastoji pobiti prigovor, da u rješavanju toga pitanja nije uzeo u obzir stanovite istočne crkve prema bosanskoj. Međutim, i sada prelazi preko značajnih podataka u životu kralja Dragutina, zapisu igumana studeničkog Nikole (vjerojatno iz 1329.) i pismu carigradskog patrijarha Genadija II. (15. st.), a značenje dvaju rukopisa srpskog sinodika nastoji umanjiti proizvoljnom pretpostavkom, da »ti napadaji ne potiču ni od zvaničnih predstavnika Istočne crkve, niti su uzeti iz pravih istorijskih izvora« (16). Ukoliko knjiga sadržava novu argumentaciju Gluščevu mišljenju o pravoslavlju samostalne »crkve bosanske«, bit će predmet opširnije recenzije u idućem broju ovog časopisa.

U toku 1947./48. objelodanio je tri priloga istom pitanju prof. A. Solovjev, zastupajući odlučno tezu Račkoga o dualističkom obilježju »crkve bosanske«. U prvom od njih: Postanak i propast »Bosanske crkve« (Prosvjetni radnik II., Sarajevo 1947., br. 6 i 7) pisac smatra osnivačem te crkve Rastuđija iz Batalova evanđelja (1393.) stavljajući ga na kraj XII. st., u doba bana Kulina. Crkva

je, prema njemu, bila izrazito bogumilska; bogumili su »prešli u Srbiju, a verovatno i u Bosnu«, gdje je revolucionarno bogumilstvo »zaključilo kompromis sa vlastelom«. Nije dovoljno jasno, kad se to, prema mišljenju pisca, dogodilo, ali po svemu bi to trebalo biti tek u XV. stoljeću. Pisac naime izričito kaže: »Gospoda strojnici i krstjani postali su u XV. veku savjetnici i saveznici velikaša. Prestali su da se brinu o potlačenom narodu...« Međutim, razlog, koji navodi za širenje bogumilstva u Bosni uopće, upućuje na uske veze s vlastelom već od početka, jer je bogumilstvo »odgovaralo izvesnim socijalnim i ekonomskim težnjama naroda, a pre svega ekonomskim zahtevima bosanske vlastele«. Nije, prema tome, jasno ni to, kako se »crkva bosanska« tek u XV. st. »otudila od seljačkog naroda, postala vlasteoska i gospodska«, čime pisac objašnjava »njenu naglu propast«. Ova se konkretno sastoji u tome, da se razočarani narod jednim svojim dijelom »postepeno približava pravoslavlju, s kojim ga je vezivao isti slovenski jezik u istim crkvenim knjigama, isti običaj krsne slave, iste molitve, postovi i sveci.« Tako Solovjev dodiruje i pitanje nauke »crkve bosanske«; on misli, da su narodu »bile tuđe finese dogmatskih sporova — diteizam, doke- tizam i t. d.«

O tom pitanju raspravlja on u prilogu Versko učenje »Bosanske crkve« (Pregled III, Sarajevo 1948., str. 195—205). Koristeći se dobrim bibliografskim pregledom V. Vrane u Napretkovoju Povijesti Bosne i Hercegovine (1942.) govori o pojedinim sačuvanim rukopisima, koji se mogu pripisati »crkvi bosanskoj«, i na njihovu temelju dokazuje, da je ona učila »osnovne tačke bogomilskog učenja« i »da optužbe iznete protiv nje od srpske crkve, od rimskih papa i franjevačkih propovednika, odgovaraju pravom stanju stvari«. Premda u pojedinostima ima preneglih i nedovoljno potkrijepljenih zaključaka, pisac je dobro uradio, što je upozorio na značajne glose u t. zv. Srećkovićevu evanđelju, koje se, međutim, izgubilo. Te su glose doduše poznate iz savjesnog prikaza M. Speranskoga u Jagićevu Arhivu 24, 1902., ali se — s obzirom na njihovo značenje — prava diskusija može povesti samo na osnovi originalnog rukopisa.

Svoje mišljenje o dualističkom obilježju »crkve bosanske« Solovjev nastoji poduprijeti i tvrdnjom, da je ona imala isto ustrojstvo kao i druge dualističke sekte. Učinio je to u prilogu: Gost Radin i njegov testament (Pregled II, 1947., str. 310 do 318). Polazeći s gledišta o vrlo rastez-

ljivom pojmu »duplog morala« dokazuje, da se prema oporuci gosta Radina (1466.) »u bosanskoj crkvi držala do samog njenog pada ona podela na dva sloja: »izabrane« (electi ili perfecti) i obične vernike (credentes) koja je »dobro poznata kod francuskih ili lombardskih patarena« (315).

O tvrdnjama prof. Solovjeva u pojedinostima donijet ćemo opširniji prilog u idućem broju časopisa. *J. Šidak*

Bitka na Rovinama, u kojoj je poginuo Kraljević Marko kao turski vazal u borbi s vlaškim vojvodom Mirčetom, predmet je rasprave F. Babingera, *Beginn der Türkensteuer in den Donaufürstentümern* (Südost-deutsche Forschungen VIII., Leipzig 1945., str. 1—55). Na osnovi ranih osmanskih izvora, osobito Urudža, Babinger rekonstruirao slijed događaja u početku 90-ih godina XIV. st. i utvrđuje, da se bitka »Na Rovinama« (ovako u mladim srpskim ljetopisima) odnosno kod Argešt (u turskih pisaca) zbila ljeti ili u jesen 1395. U prilogu dokazuje, da je pohod Bajazita I. protiv Mirče bio vremenski u neposrednoj vezi s osvojenjem Bugarske (1395.).

U izdanju Nakladnog zavoda Hrvatske izašla je nedavno (1948.) knjiga dra Zlatka Herkova »Statut grada Rijeke«, koja sadržava tekst statuta iz g. 1530. u latinskom originalu i hrvatskom prijevodu i raspravu o njemu. Pisac dokazuje, da statut čini s ostalim statutima i zakonima susjednih primorskih općina »harmoničnu cjelinu, povezujući općine i gradove Hrvatskog Primorja s općinama i gradovima kraškog područja Istre u jedinstveno hrvatsko pravno područje«.

Novi prilog osvjetljenju zanimljive ličnosti šibenčanina Ivana Tomka Mrnavića (1580.—1637.), kojega izmišljotine ni danas još nisu sasvim uklonjene iz historiografije (ima historičara, koji još uvijek vjeruju u slavensko porijeklo cara Justinijana, koje je Mrnavić izmislio!) daje Ferenc Galla u opsežnoj raspravi *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai* (Mađarski odnosi bos. biskupa I. T. Mrnavića). Djelo (str. 261), izrađeno na osnovi arhivske građe, izašlo je 1940.

Mađarski učenjak hrvatskog podrijetla Ladislav *Hadrovics*, koji se dosad bavio pitanjima hrvatskoga književnog razvoja, objelodanio je u izdanju Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée VI. djelo *Le peuple serbe et son église sous la*

domination turque (Budimpešta 1947., str. 168). S dobrim poznavanjem štampane građe i literature Hadrovics se poslije kraćeg prikaza vjerskog razvoja u Srba, od njegovih prvih početaka do u tursko razdoblje, zadržava osobito na pitanjima pravnog položaja i ekonomske autonomije obnovljene pečke patrijaršije kao i njezine »vanjske politike« do ukinuća patrijaršije 1766.

Glavno djelo Jurja Križanića, *Politika ili Razgovori o vladalaštvu*, izdala je 1947. u izboru dra J. Badalića i prijevodu M. Malinara Matica Hrvatska. Budući da Akad. nauka SSSR tek sada priprema potpuno izdanje Politike, izbor je izvršen na osnovi nepotpunog izdanja Bezsonova 1859.—60. Instrukivan uvod dra V. Bogdanova (str. 5—47) s uspjehom objašnjava neke od mnogih problema, vezanih uz Križanićevu ličnost, ali nepostojanje bilježaka — u djelu, koje obiluje tolikim konkretnim podacima, imenima i historijskim primjerima — otežava čitaocu razumijevanje teksta. O vrijednosti prijevoda, kao i problemu Križanićeve ličnosti i rada uopće, vidi prilog J. Šidaka u »Djelu« (Zagreb), I, 1948., br. 5.

Novi prilog Križanićevoj ličnosti daje svojom knjižicom *Juraj Križanić. Nacrt političkih i historijskih pogleda B. D. Dacjuk* (Moskva 1946., str. 110). U tri poglavlja nastoji on prikazati Križanićeve patriotske, političke i društveno-političke poglede. Koliko je u tom uspio, pokazuju temeljite ocjene V. I. Pičete (Sovjetska knjiga 1947., br. 2) i A. Goldberga (Voprosy istorii 1947., br. 4.). Dacjuk misli, da je godina 1658. bila prekretnica u Križanićevoj slici na svijet. Na prvo razdoblje njegove djelatnosti u 40-im i u početku 50-ih godina »odnosi se njegovo aktivno traženje sredstava za ujedinjenje i oslobođenje Slavenstva, pri čemu se prije svega nastoji osloniti na pomoć katoličke crkve. Drugo razdoblje obilježeno je Križanićevim postepenim napuštanjem ovih pozicija, oštrim napadajima na crkvu, samog papu, koji napadaji završavaju formalnim prekidom s Rimom.« S pravom odbacuju oba recenzenta ovu tezu kao neispravnu, smatrajući osnovnim nedostatkom knjige težnju pisca, da složenu ličnost Križanićevu učini »skrajnje jednostavnom« (Pičeta) i da svijesno odbaci »sve, što smeta koncepciji, koju je stvorio« (Goldberg). Knjiga, prema uvjerenju Pičete, »ne daje sliku pravoga Križanića sa svim njegovim ideološkim protivnostima, nego sliku izmišljenju, umjetnu; ne

takvu, kakav je on doista bio, nego takvu, kakvim ga je htjela sebi predočiti stvaralačka mašta B. D. Dacjuka«. Među ostalim nedostacima knjige iznenađuje oskudno poznavanje dosadašnje literature, pa i osnovnog, Jagićeva djela. Uza sve to ističe Pičeta autorovo »prekrasno poznavanje Političkih misli, profinjeno shvaćanje pogleda, koje Križanić izriče o pojedinim pitanjima«. — O knjizi Dacjuka donijet ćemo ocjenu u idućem broju časopisa.

Osnovna djela suvremenika o srpskim ustancima 1804. i 1815., Vukovi historijski spisi i uspomene prote Matije, doživjela su 1947. novo izdanje u nakladi beogradske Prosvete. Ono se u koječem razlikuje od starijih izdanja. »Proi i drugi srpski ustanak«, kako je izdavač nazvao izbor iz historijskih spisa Vuka Stefanovića Karadžića (str. 458), sadržava sve »važnije, veće i dovršene Vukove stvari«, koje su 1898. izašle u 1. knj. Skupljenih historijskih i etnografskih spisa V. St. K-a, osim dvaju prigodnih priloga, biografije Ivana Kneževića i predgovora »Pravitel'stvujušćem Sovjetu«. Prema tome su u ovo izdanje ušli spisi: Prva godina srpskoga vojevanja na dahije; Druga godina srpskoga vojevanja na dahije; Pravitel'stvujušćij Sovjet; Kao srpski Plutarh ili Žitija znatnih Srbalja u Srbiji našega vremena, i Miloš Obrenović, Grada za srpsku istoriju našega vremena. Izdavač je povrh toga s razlogom dodao i odlomke iz Geografičesko-statističeskog Opisanija Srbije, koje je Vuk štampao u svom. »zabavniku« Danici za 1827. (str. 11—44), a u Primedbama na kraju knjige upotrebio i neke Vukove »bilješke«, »odlomke« i poneka mjesta iz njegovih polemičkih spisa.

Izdanje *Memoara* prote Matije Nenadovića priredeno je uglavnom prema izdanju Srp. knjiž. zadruge, ali je izdavač dodao na kraju i »Kratke zapiske« (str. 301—313) prema izdanju u zbirci Srpskih pisaca, a kao predgovor unio zanimljiv esej Đorda Jovanovića »Epska istina prote Matije Nenadovića« iz 1939.

U svojim redovitim izdanjima za god. 1945. Matica Hrvatska izdala je u prijevodu *Jugenderinnerungen aus Kroatien* dra Imbre Ignjatijevića Tkalca. Ovo, nesumnjivo najznačajnije memoarno djelo o prilikama u Hrvatskoj prve polovice XIX. stoljeća, koje je Tkalac objelodanio još za života god. 1894., prvi put je preveo dr. J. Matasović, i njegov je prijevod izašao u cijelosti u podlistku zagrebačkog dnevnika »Obzor« 1924., a zatim s nekim

samovoljnim i neobjašnjivim skraćenjima od strane redakcije u izdanju Srp. knjiž. zadruge 1925./6. u 2 knjige. Matičino izdanje u prijevodu dra J. Ritiga sadržava potpun tekst, pa je baš zbog toga bez opravdanog razloga (i objašnjenja!) izostavljen Predgovor, u kojemu Tkalac izlaže *njemačkom* čitaocu motive, koji su ga potakli na pisanje njegovih *Uspomena iz mladosti u Hrvatskoj*, kako je prof. Matasović pravilno preveo naslov djela (u Matičinu izdanju skraćen je naslov, i opet neopravdano, u: *Uspomene iz Hrvatske*). Prijevod dra Ritiga je tečan, ali u pogledu vjernosti ne dostiže potpuno savjesnost prvog prijevoda, koji, uostalom, ne zaostaje za njim ni svojom tečnošću. Prijevod je popratio predgovorom i bilješkama prof. St. Dvoršak. S pravom upućuje on čitaoca na iscrpne bilješke prof. Matasovića, ali isto valja reći i za njegov Pogovor (II, 87-117), koji je do danas ostao najbolji prikaz Tkalčeva života i rada. Uza sve to smatrao je potrebnim da napiše vlastite bilješke i njima »donekle« upotpuni bilješke prof. Matasovića. Za taj posao potrebno je solidno znanje historičara, koje prof. Dvoršak kao nestručnjak nema. Zbog toga ima u njegovim bilješkama mnogo pogrešaka, koje nikako ne mogu »da širim čitalačkim krugovima olakšaju shvaćanje nekih pojava«. Prema njima su »zemlje krunje sv. Stjepana bivše austro-ugarske zemlje (Češka, Austrija, Ugarska, Hrvatska i dr.) (bilj. 8); »spajanje krajine s materom zemljom« stavlja se u g. 1822., kad su se s banskom Hrvatskom ujedinili prekosavski krajevi bez Krajine (40); grof de Chambord je u njima »sin francuskog kralja Franje IV.« i nećak Karla X. (44), premda je on bio sin Karlova mlađeg sina vojvode od Berryja, koji je 1820. ubijen; pruski diplomat Useedom označuje se »poslanikom kod Bismarck« (82), koji je tada (1858.) i sam bio samo pruski diplomat; mađarska revolucija 1848. naziva se »revolucijom već spomenutog Kosutha« (43a), a u istoj bilješci spominju se i neke »folklorističke pjesme« Petöfyja: otvoreno pismo Tkalčevo njem. demokratu A. Ruge-u naziva se »okružnicom«, koju Tkalac posvećuje Rugeu (48), a u citiranim njem. stihovima na kraju izopačen je smisao tri put izmjenom riječi troz (usprkos) riječju Trost (utjeha) i t. d. U bilješkama ima nadalje »netočnih i nejasno formuliranih sudova. Nategnuto je reći, da je Josip II. »jedan od najaktivnijih vladara mlade austrijske građanske klase« (5), a netočno je tvrditi, da on »potpuno ukida... staleške povlastice«;

pogotovu zavodi čitaoca tvrdnja, da Josipov nasljednik Leopold II. »sprečava taktičkom politikom razvoj građanske revolucije u Austriji« (4), jer opasnosti od te revolucije nije još bilo kroz puna desetljeća; značajnu ulogu Stjepana Moyses, koji je od svog dolaska u Zagreb bio profesor na akademiji, a zatim cenzor, i usto izvjestitelj austrijske vlade (njegovi su izvještaji dragocjena građa za doba narodnog preporoda!), pa je napokon 1848. u Banskome vijeću upravljao prosvjetnim poslovima, treba da prikaže ova nezgrapna rečenica: »Podupirao je Ilirski pokret, ali došavši na položaj profesora akademije nastojanjem vlastodržaca, bio reakcionaran.« (77). I t. d. Nedorvoljno, poznavanje činjenica i literature pokazuju neka suvišna nagađanja i navodi. Pitanje o autorstvu poznate brošure: *Sollen wir Magyaren werden?* (1855.) prof. Dvoršak rješava tako, da mu »izgleda vjerojatnim« mišljenje, koje u bilješkama navodi prof. Matasović, t. j. da je autorom Jan Kollár (57). Ali je poslije izdanja Matasovićevega prijevoda sigurno utvrđeno, da je autorom bio slovački pastor Samuel Hojč. Uz prezime Gyulay prof. Dvoršak stavlja bez razloga osobno ime Samuel s upitnikom (51) i t. d. Čemu, najzad, smatraji »značajnim«, da su »83 godine prije rođenja Jurja Križanića«, t. j. 1555., seljaci u Kamenskom »za vrijeme mise zaklali svećenika Matiju Hrvata, pavlina, jer nije htio čitati misu na staroslovenskom jeziku« (27)?

Tkalčeve Uspomene završavaju godinom 1845., premda je sam Tkalac pisao 1905. M. Vesniću, da je opisao roman svog života »sve do mog došašća u Italiju 1865. godine«. Od toga nastavka sačuvao se samo odlomak: »Kako sam se upoznao s Vukom«, koji je prof. Matasović također priopćio (II. str. 81—86), a koji je u Matičinu izdanju otpao. J. Šidak

Poslije djela o »Ustavnom razvitku i ustavnim borbama u Srbiji« (1936.), Jaša M. Prodanović je još uoči svoje smrti 1948. priredio za štampu opširnu *Istoriju političkih strauaka i struja u Srbiji*, od koje je I. knjigu izdala beogradska Prosveta 1947. (str. 526). Za razliku od prvog djela, u kojem je nastojao iznijeti samo činjenice, uzdržavajući se od toga da daje »sud o ustavnom razvitku, borbi za ustavnost i radu državnih poglavara« (kako sam kaže), u posljednjoj knjizi Prodanović izlaže »svoje mišljenje o političkim pitanjima, pojavama i ličnostima«, rasvjetljava »kretanje našeg poli-

tičkog života« od prvog ustanka do kraja 1883., kad se Timočkom bunom i njenim ugušenjem završilo prvo razdoblje u borbi između kralja Milana i radikalne stranke.

U Voprosyma istorii 1848., br. 6 (str. 2—59) objelodanio je N. Ratner prilog o *Postanku hrvatsko-ugarske nagodbe god. 1868.* Pisac očito nije imao pri ruci najvažniju literaturu o tom predmetu, ni hrvatsku ni mađarsku; on, štaviše, ne poznaje ni osnovnih djela o čitavom razdoblju od propasti Bachova apsolutizma 1859. do sklapanja nagodbe, toliko značajnom u povijesti hrvatskog naroda. Svoje znanje o tome crpi uglavnom iz poznatog djela Seton-Watsona o južnoslavenskom pitanju u Habsburškoj monarhiji (njem. 1913.), ali se obilato koristi literaturom na ruskom jeziku, koja je za nas od osobitog značenja. To je, prije svega, opsežno djelo L. Berezina: *Horvatija, Slavonija, Dalmacija i Voennaja granica* (2 sv., 1879.), zatim M. Filippova: *Horvaty i ih borba s Avstrije* (1890.), N. Vaclika: *Epoha Strossmayera u horvatov* (Russkij vestnik 1905.), tekst nagodbe na ruskom jeziku (Vengersko horvatskoje soglašenije 1868. g., 1910.) i najzad znatan broj priloga u časopisu *Sovremennaja ljetopis iz 60-tih godina*, osobito Slavjanskaja hronika N. Popova. Neposredan dodir s hrvatskom literaturom ograničava se na spis: *Kakov bi imao biti savez među Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom i Kraljevinom Ugarskom* (Beč 1865.), jedini na hrvatskom jeziku, zatim *Gajevu brošuru: Gedanken zum Ausgleich Kroatiens und Slavoniens mit der Regierung* (Zagreb 1864.), i dva Kvaternikova djela: *Das historisch-diplomatische Verhältnis des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stephans Krone* (Zagreb 1861.) i *La Croatie et la confederation italienne* (1859.). To je bez sumnje slabo i nedostavno, pa prilog Ratnera ni ne prikazuje samo stvaranje nagodbe niti prinosi nešto novo proučavanju ovog pitanja.

Ali je jamačno nedovoljno poznavanje naše literature uzrokom, da pisac griješi u nekim osnovnim činjenicama, zbog čega neupućen čitalac mora dobiti neispravnu predodžbu o našem političkom razvoju 60-ih godina. Tako Ratner govori o t. zv. »nezavisnoj« (austrofilskoj) stranci razumijevajući pod tim samostalnu stranku i prikazuje njezine poglede isključivo pomoću spomenute Gajeve brošure, premda mu je poznato, da Gaj tada nije politički ništa značio. Čitalac, uostalom, ne doznaje ni kada se i u kakvim prilikama samostalna stranka pojavila. Pojavu Kvaternika i Starčevića pisac naziva »lijevim

krilom« narodne stranke i ne objašnjava načelnu razliku, koja ih već 1861. odvaja od ostalih dviju stranaka. Štaviše, on tvrdi, da su obojica 60-ih godina pripadala narodnoj stranci, da je Strossmayer izdavao »djela« Kvaternika, da je Starčević »u vezi sa sve većom slabošću Austrije tražio potpore u carskoj Rusiji« i da Kvaternik nije »htio potpune nezavisnosti Hrvatske« niti je narod pozivao »u otvorenu borbu za svoju autonomiju« (47). Tako je on Kvaternikove poglede 1861. prenio bez promjene na cijelo iduće desetljeće, kao da Kvaternik nije u emigraciji od 1863. dalje radio na revolucionarnom razbijanju Austrije i najzad zaglavio u otvorenom ustanku. Pisac nadalje netočno tvrdi, da su unionisti u saboru 1861. glasovali za § 42 (49), u kojem se izrazilo gledište narodne stranke, potpuno suprotno mađarskom; ne razlikuje dvije pragmatičke sankcije, hrvatsku i ugarsku, zbog čega griješi i u ocjeni politike narodne stranke (52); ne prikazuje ispravno postanak riječke »krpice«, polazeći s tvrdnje, da je svaka ugovorna stranka »ostala na svome« (57); sjedinjenje Granice s provincijalom stavlja pogrešno u g. 1861. (57), a Račkog naziva profesorom historije (50); upoređivanje Srbije s Pijemontom (59) i pojam »krune sv. Zvonimira« (58) podsjećaju najzad upućenog čitaoca na nedavnu omraženu prošlost velikosrpskog i velikohrvatskog šovinizma. J. Šidak

U pogovoru srpskom prijevodu Triju drama Ivana Cankara (Beograd 1946.) Boris Zihlerl daje pod naslovom *Ivan Cankar i njegovo doba* (str. 237—255) materijalističku analizu onog razdoblja u razvoju slovenskog naroda, kojem je u okviru monopolističke politike austrijskog kapitalizma (poslije 1878.) utisnuo svoj pečat slovenski klerikalizam i njegovo seljačko zadrugarstvo. Pod zaštitom zadružnog zakonodavstva »i pod firmom zadruga« rađaju se poslije 1900. »elementi slovenačkog klerikalnog finansijskog kapitala, koji uskoro zauzimaju dominantan položaj u slovenačkoj privredi«. Tako je i sam Krok »morao priznati činjenicu, da pomoću zadruga, ukoliko one ostaju oruđe finansijskog kapitala, agrarno seljačko pitanje ne može biti rešeno.« Članak je preštampan u Zihlerlovoj knjizi *Članci i rasprave*, Beograd 1948.

Seljačkom pokretu-štrajku 1910. u Bosni i Hercegovini posvećuje Todor Kruševac opsežniji prikaz u sarajevskom *Pregledu* (III, 1948., str. 536—553), koji je samostalan odlomak pripremane monogra-

fije o P. Kočiću. Pošto je izložio prilike u zemlji uoči saziva prvog sabora 1910. i odnos političkih stranaka prema pitanju obvezatnog otkupa, pisac opisuje pokret kmetova s mnogo instruktivnih podataka. Pokret, koji su seljaci pod utiskom generalnog štrajka radnika 1906. prozvali sami štrajkom, započeo je potkraj jula u pet hrvatskih i srpskih sela gradiškoga kotara s ciljem, da se uskrati davanje haka (trećine). Ova je pobuna »ubrzno putem sile lokalizovana, tako da nije imala direktnog uticaja na izbijanje seljačkog pokreta u ostalim selima«. U prvoj polovici septembra izbija spontani »štrajk« u banjalučkom kotaru, obuhvativši kmetove svih triju vjera, pa i slobodne seljake iz Ratkova. Pod parolom: »Ne damo više trećine!« pokret se širi prema istoku po lančanom sistemu, koji razvijaju skupine od 300—700 ljudi, a predvođe ga odbori u svakom selu. Širenje pokreta zaustavio je kordon vojske i žandarmerije na rijeci Bosni, ali je 1. X. došlo do sukoba seljaka s vojskom kod Rudanke blizu Doboja, a otpor se nastavio i usprkos progonima; »planuo je poneki aginski čardak, kao i stog sena, dok je na nekim mestima upotrebljeno i oružje.« Odmjerivanje i utjerivanje haka preuzela je sama državna vlast; uradila je to »na više mjesta... tako... da ga težaci čitavim plodom ne bi iskupiti mogli«, kako konstatira službena komisija u svom izvještaju saboru. Pisac najzad utvrđuje, da je pokret »nesumnjivo bio potstaknut i kroz celo vreme podržavan od Kočića i njegovih prisnih drugova«. Kočić je htio, »da bi putem ctpora i direktne akcije kmetova demonstrirao njihovo nezadovoljstvo prema vladinom zakonskom »projektu« od jula g. 1910., koji je intervenciju države u pitanju dobrovoljnog otkupa ograničavao samo na one kmetove, »čija je samostalna egzistencija, ako se otkupe, ujamčena njihovom privrednom valjanošću«.

Zagrebački časopis Djelo objelodanjuje u 6. broju *Dokumente i materijale narodno-oslobodilačke borbe u Hrvatskoj* (str. 436—445), ukoliko se odnose na I. zasjedanje Zavnoh-a u Otočcu 1945. To su: govori dra Vl. Bakarića i E. Kardelja i rezolucija zasjedanja. Držimo, da bi trebalo pristupiti sustavnom publiciranju najvažnije građe iz NOB-e u Hrvatskoj i ne ograničavati se samo na njezino prigodno iznošenje.

Prosojeta, Narodni kalendar 1948. (Zagreb 1947.) donosi, uz ostalo, prilog R. M. Grujića, Tereti seljaka po spahilucima u Slavoniji pre 250 godina, izrađen na osnovi seljačkih tužbi sa srpskih crkvenih sabora; Sjećanje na prve dane ustanka (u Baniji 1941) od S. Todorovića, dragocjeno svjedočanstvo o suradnji Hrvata i izdajstvu četnika u samom početku ustanka; prikaz D. Brkića o »Oslobodenju Bekteža 1. decembra 1941. god.«, koje su papučko-krndijski partizani izveli uz široku podršku i pomoć naroda u požeškom kotaru.

Utoku 1947. od jugoslavenskih su historičara gostovali u čehoslovačkoj sveuč. profesori dr. Viktor Novak (Beograd) i dr. Milko Kos (Ljubljana). Prof. Novak održao je u Pragu tri predavanja: 1. Koruška i Austrija, problem jugoslavenski i opći (Slovanský ústav); 2. Hiljadugodišnji kulturni i politički temelji hrvatskoga glagelizma — na osnovi nove arhivske građe (Filozofski fakultet); 3. Strossmayer i Česi (Slov. ústav i Českoslov.-jihoslov. společnost). Prof. Kos predavao je na Karlovu sveučilištu o *Historijskom razvoju slovenskog etničkog područja*; résumé ovog predavanja donosi u češkom prijevodu organ Slavenskog odbora Slovanský Přehled (1947., str. 251—259). Kos konstatira, da se etnička granica Slovenaca na jugozapadu »u susjedstvu s Romanima kroz 1500 godina nije u biti promijenila, ali da je ona od IX. st., od vremena »najveće kolonizacione ekspanzije« (u svemu oko 70.000 km² prema 24.000 km² danas!), uzmakla na sjeveru i sjeverozapadu prema Nijemcima. Ovaj uzmak nije bio frontalan niti je do XIII. st. bio rezultat svijesne germanizacije; njemačka kolonizacija, od sredine X. do XIII. st. uglavnom na geografski i ekonomski povoljnijim dijelovima kraljevske zemlje, »odvajala je Slovence od jezgre njihova etničkog područja, stvarala posred slovenskog područja otoke, stvarala pojase, koji su kidali i dijelili prvotno slovensko područje«. Tako se je u Štajerskoj »u XV. st. formirala slovensko-njemačka jezična granica ondje ili blizu crte gdje se proteže i danas«, a u isto doba zbililo se to i u gornjoj Koruškoj.

Dne 29. XII. 1946. umro je u Zagrebu **Mirko Breyer**, književni i kulturni historičar, rođen u Varaždinu 23. X. 1865. Osim manjih priloga, u kojima je napose oživljavao likove »slobodoumnika« u hrvatskoj prošlosti (nadbiskup Andrija Jammetić, Istranin fra Lupetina, Mark

Antun Dominis, leksikograf Josip Voltić, republikanac grof Juraj Drašković), Breyer je u toku svega 50-godišnjeg rada objelodanio i nekoliko samostalnih djela, među kojima se ističe: »Tragom života i rada Frana Kurelca, hrvatskog preporeditelja i književnika« (1959.). Poslije njegove smrti izašao je u književno-likovnom almanahu »Ostvarenja« (1947.) članak *O Erazmu Rotterdamskom*, u kojem reproducira pismo proslavljenog humanista Trogiranu Franu Trankvilu de Andreis-Andrijeviću, koji je 1518., kao profesor leipziškog sveučilišta, uzalud nastojao da ga osobno upozna. Navodeći, da je Pergošić 1587. g. prešampao jedno latinsko djelo Erazmovo u Varaždinu, Breyer zaključuje: »Zanimanje za Erazmova djela kod nas u davnije doba, također posvjedočuje više od pedeset izvornih starijih izdanja njegovih knjiga u zagrebačkim javnim bibliotekama, pretežno iz ostavština nekadašnjih privatnih knjižnica u zemlji.« Bibliografiju Breyerovih radova donose Ostvarenja na str. 206—208; izostao je, međutim, zanimljiv prilog o »Grofu-republikancu Jurju Draškoviću«, Hrvatska revija I., Zagreb 1929.

Akademija nauka SSSR priprema nekoliko velikih historijskih djela. Najznatnije je među njima »Povijest svijeta« u 35 svezaka, koji treba da izađu u roku od 10 godina. To bi dosad bio najopsežniji pothvat marksističke historiografije uopće. Nadalje izlazi »Povijest drugoga svjetskog rata« u 4 sveska, od kojih je prvi već završen; on obuhvaća razdoblje 1918.—59. i sadržava također izvornu građu, koja je poslužila osnovom za poznati spis »Falsifikatori historije«.

Prvi put ugledao je na hrvatskom jeziku svijetlo značajan spis *Aristotela o »Atenskom ustavu«* (izd. Jug. akad., Zagreb 1948., str. 102), koji je bio samo dijelom njegova opsežnog prikaza ustavnog razvoja u 158 različitih država. Grčki tekst, koji se sačuvao, nešto je okrnjen; on je ispisan na papirusu između 329. i 325. g. prije n. e. za privatnu porabu nekog Egipćanina, a prvi ga je pročitao i izdao 1891. Englez F. G. Kenyon. Tekst se sastoji od dva dijela: historijskog prikaza, u kojem — zbog nedovoljno pouzdanih pomagala — »pored veoma vrijednih podataka stoje svakojake sumnjive stvari, tendenciozna iskrivljavanja, iznakaženja i pretjerivanja«, i sistematskog dijela o uredbama atenske države Aristo-

ldavačko preduzeće NR Srbije Prosveta razvilo je u posljednju godinu dana neobičnu aktivnost u izdavanju udžbenika za studente univerziteta u Beogradu, premda su neki od njih izašli i s napomenom: Štampano kao rukopis. Od udžbenika za historiju izašla su dosad tri: *Istorija Vizantije* prof. G. Ostrogorskog (1947., str. 296), koja je ponešto preraden i u podacima o izvorima i literaturi skraćen prijevod autorove *Geschichte des byzantinischen Reiches* (1940.); *Priredna istorija naroda FNRJ* od dra N. Vuča (1948., str. 342), koja predstavlja prvi pokušaj u našoj historiografiji, da se u cijelosti prikaže gospodarski razvoj na području Jugoslavije do I. Svjetskog rata, zbog čega joj valja posvetiti osobitu pažnju; *Istorija države i prava naroda FNRJ*, od koje I. dio (1948., str. 120), iz pera D. Jankovića, obuhvaća razdoblje »predfeudalnih država jugoslovenskih naroda«, a II. dio (1948., str. 168), iz pera dra St. Jantoleka, »Feudalne države jugoslovenskih naroda«. Ove udžbenike, s naročitim obzirom na poglavlja o hrvatskoj prošlosti, prikazat ćemo potanko u idućem broju našeg časopisa.

telova vremena, koje je sam neposredno upoznao. Spis je preveo prof. N. Majnarić, koji je svoj prijevod popratio kratkim uvodom i brojnim bilješkama.

O prošlosti velike zemlje socijalizma nismo od Oslobođenja do danas dobili sustavan prikaz originalan ili preveden niti na srpsko-hrvatskom niti na slovenskom jeziku, premda je potreba za njim doista velika. Budući da je knjiga Šestakova, čiji je I. dio sada izašao u prijevodu ćirilicom, namijenjen učenicima osnovnih škola, za šire krugove čitalaca dolazi u obzir samo zbornik »Naša velikaja rodina«, koji je s naslovom *Sovjetska zemlja* izdala Kultura 1947., u povodu 50-godišnjice Velike oktobarske revolucije. Veći dio knjige obuhvaća cjeloviti prikaz razvoja Sovjetskog Saveza od najstarijih početaka do kraja Velikoga domovinskog rata. A. M. Pankratova prikazuje njegovu povijest do Oktobra, B. M. Volin razdoblje od oktobarske revolucije do rata 1941., a I. I. Minc, I. M. Razgon i A. L. Sidorov Veliki domovinski rat. U izdanju latinicom ispravljene su pogreške, kojih ima u izdanju ćirilicom. — Sažet i dobar pregled na osnovi najnovijih tekovina sovjetske nauke daje na slovenskom jeziku dr. Bogo Grafenauer, docent ljubljanskog sveučil-

lišta, u »Popotniku, listu za vzgoju, prosveto in kulturo« (45, Ljubljana 1948., dosada br. 2—4). U svojem *Pregledu ruske zgodovine do konca 18. stoljetja*, koji je kao predavanje iznio na tečaju za nastavnike povijesti 1947., raspravlja najprije ukratko o problemu periodizacije u ruskoj povijesti, a zatim prikazuje razdoblje predfeudalne države i njezino »prerastanje« u feudalnu državu, razdoblje feudalne razdobljenosti i stvaranje centralizirane ruske države do vremena Ivana Groznoga. Pregled se nastavlja.

U prijevodu D. Maksimović Drž. izd. zavod Jugoslavije u Beogradu izdao je 1945. prvu knjigu *Istorije diplomatije*, koju su pod redakcijom V. P. Potemkina napisala osmorica istaknutih sovjetskih historičara (Tarlé, Kosminskij, Bahrušin, Jefimov i dr.). Navedena knjiga obuhvaća razvoj do Pariške komune (naše izdanje ima 603 str.); u toku 1946. izašle su u originalu daljnje dvije knjige, od kojih druga (425 str.) dopire do Versajskog mira 1919., a treća (853 str.) do početka II. Svjetskog rata. Prema prvobitnoj osnovi posljednji, sedmi dio trebao bi da sadržava »izlaganje organizacije i metoda savremene diplomatije«. Čitavo djelo »predstavlja prvi pokušaj marksističkog rada iz ove oblasti i u ovom razmjeru«, izrađen na osnovi »prazivora«, kako konstatira predgovor I. knjizi. Ono ne želi dati povijest međunarodnih odnosa nego povijest diplomacije »na osnovu analize međunarodnih odnosa«, zbog čega pretpostavlja u čitaoca poznavanje »osnovnih činjenica opće povijesti«. Uza sve to ima cno popularni karakter i zadaća mu je. »da pomogne radnom svetu da se razumno snalazi u pitanjima spoljne politike i pravilno shvati delatnost diplomatije«.

Prijevod Desanke Maksimović očito je rađen na brzinu i s nedovoljnim poznavanjem materije. Odatle često elementarne griješke, kao »Lajbachski«, t. j. Ljubljanski kongres Svete Alijanse (str. 409) i tolike druge (Suez na str. 254 mjesto Sund (valja jamačno smatrati štamparskim propustom!). Baš zbog tih pogrešaka i nemarnosti ovog prijevoda uopće neophodno je potrebno, da se što prije izda drugo izdanje prve knjige, u boljem prijevodu i pod savjesnim nadzorom stručnjaka (ako je ne će sam stručnjak prevoditi). Usprkos tome, što je ove godine objelodanjena i posljednja, treća knjiga u slovenskom prijevodu, hrvatska i srpska javnost nije od 1945. do danas dobila u ruke više od jedne knjige. Nameće se ne-

odložna zadaća, da se prije svega, zbog aktuelnosti materije, izdaju 2. i 3. knjiga ćirilicom i latinicom.

Znanstvena terminologija međuslavenskih odnosa predmet je zanimljiva priloga češkog slavista F. Wollmana, *Terminologie slovanské součinnosti*, koji je pisac pročitao na diskusionoj sjednici Slovanskog ustava u Pragu 15. I. 1948. i zatim objelodanio u *Slovanskom Přehledu* (54. 1948., str. 126—140). Njegov pokušaj, koji je spomenuta sjednica u osnovi prihvatila, ima značenje i za historičara. Premda je on uvjetovan poglavito češkim jezičnim razvojem i praksom, značajan je i za druge slavenske narode svojim nastojanjem, da odredi značenje i općenito upotrebljavanim pojmovima: »slavenska uzajamnost« i »panslavizam«. Poznato je, da je prvi pojam udomaćio u smislu kulturne suradnje J. Kollár; drugi se pojavio već 1826., ali se upotrebljavao u različitim značenjima, tako da do danas nije imao općenito određen i priznat sadržaj. Wollman ograničava pojam uzajamnosti na njegovo prvotno značenje kao »izmjenu kulturnih dobara, napose dakako književnih«. Panslavizmom smatra prije svega onu »političku fazu« slavizma, koju obilježava slavjanofilski »panrusizam« u drugoj polovici 19. stoljeća, a panslavizmom političkim u širem značenju »uopće svaki slavizam s tendencijom političkog ujedinjenja«, ali zbog mnogoznačnosti i dijalektičkih protivnosti, u kojima se ovaj pojam očituje, misli da bi ga trebalo uopće odbaciti. On se zalaže za pojam »slavizam« (odnosno, pravilnije slavizmi!) kao naziv za »pokret, koncepciju, ideologiju, program«.

O postanku ruske države, koje pitanje ima šire metodičko značenje, osobito za stvaranje prvih slavenskih država, u nas su objelodanjena svega dva priloga. U Prosvjetnom radniku (Sarajevo) izašao je 1946. (br. 4—7) prijevod priloga o *Postanku ruske države*, koji je u Sovjetskoj literaturi 1946. napisao B. D. Grekov, nesumnjivo najbolji poznavać povijesti Kijevske Rusije. On ističe, da za riješenje pitanja o postanku ma koje države »moramo poznavati: 1. stepen razvoja društvenih odnosa dotičnog naroda, i 2. opće stanje u svijetu u periodu, koji treba da ispitujemo«. U slučaju ruske države polazi sa činjenice, da je već u doba »tripoljske kulture« (2.000—3.000 g. prije n. e.) »u predskitsko doba na Dnestru i Dnjepru živio jedan sjedilački zemljoradnički narod koji je poznavao

pšenicu, ječam, raž i proso. Koštani pijuci, srpovi, kameni ručni mlinovi upotpunjavali su sliku ove zemljoradničke kulture.« Arheološki nalazi s gornje Volge dokazuju, da je i ondje već u početku 6. st. n. e., postojala »dioba na klase, veza zajednice među susjedima, vođenje individualnog gospodarstva i nejednakosti u posjedu«, a činjenica, »da je Rusija upravo preplavljena orijentalnim novcem iz VII., VIII. pa i IX. stoljeća«, upućuje na novčanu trgovinu, dakle i visoku kulturu. Postoje brojna i različita svjedočanstva, da su već dugo prije Rurikova dolaska dozreli kod ruskih plemena društveni odnosi, u kojima se razvija državna vlast kao sredstvo klasnog nasilja. Spomen na »jednu jaku državu slovenskog jezika koja je već tada vodila rat protiv mnogih zemalja pa i protiv grada Seluna i protiv Hersona i ostalih« sačuvala je, prema mišljenju Grekova, i Stepenaja knjiga iz 16. stoljeća. Grekov nadalje misli, da »mnogo šta govori« u prilog hipotezi A. Udalcova, prema kojoj je ime Rus ili Ros izvedeno iz korijena plemenskog imena »Arsieta« (u podnožju Karpata), kao i ime grada Arse u arapskih pisaca.

Ponajviše na osnovi rezultata Grekova, kako ih je iznio u spisu *Borba Rusi za sozdanje svog gospodarstva* (1945.), Hrvoje Morović donosi u 2. broju »Djela« (Zagreb, 1948.) prilog: *Kraj »normanističke« teorije o postanku stare ruske države.*

Bugarska se historiografija obogatila 1947. prvim dijelom *Istorije na Vizantija* (str. 545) iz pera istaknutog bizantologa, prof. P. Mutafčieva († 1945.). — Bugarska radnička partija (komunista) izdala je 1947. *Kratku bugarsku istoriju* (str. 112) od H. Gandeva.

U časopisu »Voprosy istorii« 7, 1947., N. Jerofejev je objelodanio recenziju knjige američkog historičara E. Williamsa, *Capitalism and slavery*, Charel Hill 1945, u kojoj prikazuje ulogu crnačkog ropstva u povijesti engleskog kapitalizma. Značenje sovjetskih, marksističkih recenzija o građanskoj historijskoj literaturi vrlo je veliko: one pružaju ostalim historičarima bogato iskustvo sovjetskih historičara u marksističkom prilaženju građi i literaturi. Još više, one nam pokazuju zanimljiv susret dvaju gledišta, marksističkog i građanskog, na istom predmetu i materijalu, pri čemu se očituje naučna nadmoć marksističkog osvjetljavanja problema. Stoga su ove recenzije vrlo važne

ne samo za naše naučne radnike, nego i za naše nastavnike historije, koji neprestano vode borbu za suvremeno, naučno iznošenje grade.

Recenzent citira Marksa, koji ističe, da je ropstvo ekonomska kategorija i temeljni kamen buržoaske industrije, kao i mašina, kredit i t. d. Naučni apologeti kapitalizma i protivnici marksizma nastoje »opovrgnuti« Marksa. Tako Sombart traži izvor prvobitne akumulacije u akumuliranoj zemljišnoj renti gradskih zemljoposjednika i u polumističnom »kapitalističkom duhu«. Građanski učenjaci ponajviše izbjegavaju istraživati problem prvobitne akumulacije i ulogu ropstva u njoj. Još se i sada kod tih pisaca susreću »štedljivi« kapitalisti, koji izgrađuju novu socijalno-ekonomsku formaciju.

Recenzirana knjiga pokušaj je ozbiljnog i savjesnog razmatranja uloge ropstva u postanku kapitalizma, i stoga ona potvrđuje Marksovu teoriju. Pisac se knjige koristio materijalom engleskih arhiva, štampanim izvorima i velikom literaturom. Pisac ističe, da je ropstvu Crnaca prethodilo podjarmljivanje Indijanaca i ropstvo bijelaca u obliku »ugovornih slugu« (indentured servant). Indijanci su izumirali, a prilikom bijelih robova na plantaže nije bio dovoljan. Njih su zamijenili crni robovi. »Tako je« — primjećuje pisac — »uzrok (crnačkog) ropstva ekonomski, a ne rasni; uzrok nije bila boja radnika, nego jeftinoća rada«.

Osobito je bila unosna trgovina robovima, na kojoj su se razvili Bristol i Liverpool. Bristol je bio isprva centar trgovine »ugovornih slugu«, t. j. bijelih robova, a zatim je postao jedan od centara trgovine Crncima, pri čemu se »kapital, akumuliran u prvoj trgovini, upotrebio za financiranje druge«. Engleska industrijska roba mijenjala se na obalama Afrike s profitom za Crnce, koji su prodavani na plantažama, opet s profitom, u zamjenu za kolonijalne produkte. Ova »trouglava trgovina« — piše autor — »silno je djelovala na industrijski razvoj Engleske«. »Kapital što se akumulirao trgovinom robovima u Liverpoolu, prelio se u Manchester i oplodio njegovu energiju.« Pisac ističe, da je do 1770. jedna trećina izvoza produkcije Lancashirea išla u Afriku u zamjenu za robove. Slično je i s drugim granama engleske industrije (gradnja brodova za prijevoz robova i t. d.).

Pisac ističe značenje engleskih kolonija s njihovim plantažama podignutim na radu robova, osobito u Zapadnoj Indiji. »Slava i veličina Engleske izrasla je na šećeru, više nego na bilo kojoj drugoj

robi...«. »Crnac — rob, evo tko je učinio ove šećerne kolonije najvrednijim kolonijama u historiji imperijalizma.« Autor citira jednog engleskog pisca XVIII. st., koji kaže, da »u Engleskoj ima vrlo malo ili uopće nema plemenitih porodica, koje se u prošlosti nisu obogatile vezama sa Zapadnom Indijom.« Trgovci robovima i plantatori, koji su se obogatili eksploatacijom robova, vladali su u parlamentu, blistali u višim krugovima, davali ton u provincijskoj upravi. Mnoga bogatstva, stvorena tada na robovima, postala su temelj suvremenih kapitalističkih firmi (osiguravajuće društvo Lloyd i dr.).

Pisac jasno pokazuje, da je uzrok ukidanja ropstva, kao i njegova postanka, ekonomski: engleska industrija prerasla je okvir kolonija i težila zavladati svjetskim tržištem, a plantaže na iscrpljenom tlu britanske Zapadne Indije nisu više bile unosne, i sami su plantatori postali protivnici trgovine robovima. U diskusiji u Domu lordova o zakonskom nacrtu za ukidanje trgovine robovima 6. II. 1807., jedan je lord odlučno ustao protiv mjesta u nacrtu, gdje se trgovina robovima proglašava »proturječnom principima pravde, humanosti i zdrave politike«. Po mišljenju lorda, »pravdu i humanost« treba izbaciti iz teksta, jer te riječi bacaju sjenu na trgovce robovima. Treba ostaviti kao motiv samo »zdravu politiku«. Predstavnici vlade smatrali su, da bi engleska vlada navukla time na se sumnju, da je vode sebični motivi, i ne bi mogla uvjeriti druge zemlje, da je slijede.

Lozinka engleskih abolicionista bila je »postepenost«. Abolicionist Backston uvjerravao je 1825. Donji dom, da ne žuri: »Nikakve naglosti... ničega, što podsjećá na nasilje.« Ropstvo uopće ne treba ukidati. »Ono će pasti... ono će umrijeti, ono će izgorjeti do temelja i ugasiti se... Mi ćemo mu dati mogućnost da izumre, polako, nečujno... da izumre i bude zabrcavljeno.« Pisac ističe, da je »oslobođenje Crnaca« bez sumnje bilo obična lakrdija i da je u zbilji ostavilo isto stanje na plantažama: on pokazuje, da je i poslije službenog ukidanja ropstva (1834.) ovo još dugo postojalo u Britanskoj imperiji. God. 1848. u engleskom su se parlamentu čuli glasovi za uspostavljanje trgovine robovima i robovlasništva. Analizirajući uzroke ukidanja ropstva, pisac ističe ulogu samih Crnaca i njihove mnogobrojne ustanke u Zapadnoj Indiji tih godina.

Recenzent N. Jerofejev navodi, da pisac, i pored točnih zaključaka, koji pokazuju njegovo poznavanje marksističke literature, izbjegava da upozori na tu lite-

raturu, što je karakteristično za građanske pisce. Osim toga, pisac samo u ropstvu vidi izvor engleskog industrijskog kapitalizma, dok je zapravo »takozvana prvobitna akumulacija historijski proces odvajanja proizvođača od sredstva proizvodnje« — kako kaže Marks.

B. Ljubobratović

O Napoleonovu pohodu na Rusiju dobila je naša historiografija 1945. dva odlična i dobro prevedena djela. Dr. R. Maixner preveo je Histoire de Napoléon et de la Grande armée en 1812. (La Campagne de Russie) iz pera sudionika pohoda Philippe-Paul de Ségur-a, Napoleonova adjutanta; izašla je pod naslovom *Vojna u Rusiji* (Zagreb 1945.). S pravom ističe prevodilac u pogovoru, da je Ségurovo djelo »najznačajniji suvremeni prikaz toga pohoda«.

Njime se u mnogom koristio i sovjetski historičar E. V. Tarlé, koji je za svoj prikaz *Napoleonove najezde na Rusiju* (I. izd. 1939.) upotrebio obilat u štampanu i dosad nepoznatu arhivsku građu. On je uspio, da na širokoj podlozi gospodarskih i društvenih opreka plastično zahvati historijsko zbivanje u osjećanjima i mislima sudionika, da ga učini krvavom i neposrednom zbiljom, u kojoj ljudi, prema Engelsovim riječima, doista »sami prave svoju povijest«. Prijevod ćirilicom izdao je Državni izdavački zavod Jugoslavije u Beogradu. O piscu i djelu isp. prikaz u zagrebačkom časopisu *Republika* II, 1946., br. 6.

Ičnost Slovačka Jana Čaploviča (1780. do 1847.), koji je kao tajnik pakračkog episkopa upoznao hrvatske zemlje i 1819. objelodanio o njima dokumentarno djelo *Slavonien und zum Theil Croatien* (u 2 sv.), posvećuje V. Jankovič monografiju u izdanju Matice Slovačke pod naslovom: *Jan Čaplovič. Život osobnost', dielo* (Spisy Hist. odboru 8. 1945.).

Slovački historičar prof. D. Rapant nastavlja svoje studije o mađarizaciji (K počiatkom mađarizacije, 2 sv., 1927. — 31.) djelom *Ilegálna mađarizacia* (Spisy Hist. odboru Matice Slovačke 9, 1947., str. 242). Na osnovi arhivske građe iz bivših županijskih arhiva u Slovačkoj, koju donosi u 2. dijelu knjige, Rapant prikazuje mađarizatorsku djelatnost pojedinih županija u okviru njihovih statutarних prava u razdoblju 1790.—1840., kad je mađarski jezik najzad postao službenim. S obzirom na to, da se o pitanju mađarizatorske politike u to doba

raspravljalo dosad samo na osnovi saborskih vijećanja i zaključaka, djelo prof. Rapanta je i metodički značajno. Ono otkriva praksu madžarizacije, kako se ona konkretno provodila izvan načelnih saborskih zaključaka i u dovoljno širokim granicama županijske samouprave.

Domokos *Kosáry*, poznati madžarski historičar i autor pregledne *Histoire de Hongrie* (Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée 3, Budimpešta), raspravlja o reformnoj politici L. Kossutha u knjizi: *Kossuth Lajos a reformkorban* (Budimpešta 1946. str. 395.) *Kosáry* dolazi do zaključka, da je reformna politika mađarska, ne izuzimajući pri tom ni Kossutha, bila prije marta 1848. u cijelosti malo progresivna, i da je reformno raspoloženje plemićkih krugova bilo uglavnom povezano s opozicionim stanovištem prema Beču. Prvak slovačke historiografije prof. Rapant, odličan poznavalac mađarske povijesti, zaključuje u svojoj ocjeni *Kosáry*jeva djela (*Historický Sborník IV.*, 1946.), da njegovi rezultati »imaju značenje kao prilog s najkompetentnije mađarske strane više nego stoljetnoj debati o slovačkoj i slavenskoj nazadnosti i mađarskom slobodoljublju i naprednosti«.

Stogodišnjica mađarske revolucije god. 1848./49. proslavljuje mađarska historiografija nizom izdanja. Mađarsko hist. društvo priprema izdanje Kossuthovih spisa iz vremena uoči revolucije i za njezina trajanja, Nacionalni arhiv dokumentarnu građu o djelatnosti revolucionarne vlade i zbornik priloga iz suvremene mađarske i inostrane štampe, a druga znanstvena društva različite monografije. Posebno mjesto među ovim izdanjima ima »Centenáris kiállítás«, zbornik snimaka muzejskih eksponata i sl. s bibliografijom literature o revoluciji. Značajnu novinu predstavlja izdanje na ruskom jeziku pod naslovom »Dokumenti o vengerskoj revoluciji i osvoboditeljnoj borbi 1848-1849 gg.«. Prema prikazu R. Averbucha u *Voprosy istorii* 1948., br. 6. Domokos *Kosáry* napisao je za to izdanje uvodni članak »Godina 1848. u Ugarskoj«, u kojem je sazeo rezultate dosadašnjeg rada mađarske nauke na proučavanju revolucije. Premda je 1848. donijela Ugarskoj ono, što je 1789. donijela Francuskoj — konstatira *Kosáry* — mađarsku su revoluciju vodili uglavnom sitni plemići bez imanja, i zemljišno pitanje nije zbog toga moglo dobiti svoje konačno rješenje. On nadalje osuđuje pogreške, koje su mađarski re-

volucionari počinili u rješavanju nacionalnog pitanja. Među dokumentima Averbuch smatra osobito zanimljivima izvratke iz dnevnika i pisama sudionika, priloge iz suvremene štampe i odlomke iz djela mađarskih historičara. Iz objavljene grude vidi se, da je revolucija propala zbog »izdaje velikih i srednjih zemljoposjednika«, koja je dovela do »povlačenja seljaštva« (116—117); da je među ruskim vojnicima u vrijeme intervencije bilo simpatija za pokret mađarskog naroda i da su poneki radikalni revolucionari shvaćali pravo značenje nacionalnog pitanja, kao na pr. L. Teleky, koji je 11. V. 1849. vidio spas revolucije u priznanju samostalnosti slavenskih naroda (117).

Kao posmrtno djelo istaknutoga češkog historičara Josefa *Šuste*, koji je u maju 1945. umro od posljedica progona u vrijeme okupacije, izašao je 1946. prikaz češke povijesti u razdoblju 1333.—46. Ovim su djelom (541 str.), koje — pod naslovom *Karel IV. Otec a syn.* — obuhvaća svekoliko zbrivanje tih godina u Evropi, nastavile opet svoje izlaženje *Lichttrovy České dějiny*, najznačajniji potphvat moderne češke građanske historiografije.

Godine 1947. izašlo je posmrtno djelo drugog istaknutog predstavnika ove historiografije, Kamila *Krofte*, koga su također slomile posljedice okupacije. Njegove *Dějiny československé* dosad je jedina sinteza cjelokupne povijesti češkog i slovačkog naroda u takvom obimu (str. 916.).

Od 1946. prevedena su kod nas tri, danas već klasična djela o Pariškoj komunizaciji 1871., u kojoj je proletarijat prvi put kroz neko vrijeme držao vlast, stvorio onu »političku formu, u kojoj se moglo postići ekonomsko oslobođenje rada« (Marx). To je prije svega detaljan prikaz sudionika i suborca Komune, francuskog političara i publicista Oliviera Lissagaray-ja »*Histoire de la Commune*« (1876.). Pišući o ovoj knjizi prije njezina izlaska Marx ističe, da »je ona »prva *autentična* povijest Komune« i da pisac »ne samo što se koristio svim štampanim izvorima, nego raspolaže i materijalom, koji nikom drugom nije pristupačan, a osim toga je sam velikim, dijelom bio svjedok događaja koje opisuje«. Pod naslovom *Istoriya pariske komune 1871.*, izdala je knjigu Kultura (1946., izd. latinicom, str. 486.); nigdje, međutim, nije označeno ime prevodioca ni izdanje, s kojega je prijevod priređen (iz popisa literature, u koji je

francuski izdavač unio djela do zaključno 1914., vidi se da jedno od novijih). Uskoro poslije Lissagarayja dobili smo u izdanju Kulture (i opet bez označena prevodioca!) *Gradanski rat u Francuskoj* (1947., str. 104), tri adrese, koje je Marx sastavio 1870./1. u ime generalnog vijeća Međunarodne radničke asocijacije u Londonu. U prve dvije, Vijeće je izrazilo svoje gledište prema francusko-pruskom ratu, a u trećoj (str. 58—92 našeg izdanja) prema Komuni. Adrese, koje su prvotno izašle na engleskom jeziku, prevedene su u našem izdanju s njemačkog prijevoda 1891., ali je »kod prijevoda uzet u obzir i engleski original« (predgovor izdavača). Iz istoga njem. izdanja, koje je priredio Engels, preveden je i njegov uvod, koji po svojoj vrijednosti ne zaostaje nimalo za adresama.

Najzad je Kultura izdala i Lenjinov spis *Država i revolucija* (iz kolovoza 1917.), kojega je treća glava posvećena Komuni i njezinu značenju za daljnji razvoj proleterske revolucije. Provjeravajući Marxovu analizu problematike, koju je Komuna postavila, na iskustvima dviju ruskih revolucija od 1905. i februara 1917., Lenjin dolazi do zaključka, da »ruske revolucije g. 1905. i 1917., u drugim prilikama, u drugim uvjetima, produžuju djelo Komune i potvrđuju genijalnu historijsku analizu Marxa«. — Razumljiva je dakle važnja, koja se napose u Sovjetskom Savezu posvećuje Komuni. Iz vrlo instruktivnog prikaza L. Jakobsona *Sovjetski historičari o pariškoj komuni* (Sovjetskaja

knjiga 1946., br. 5, str. 29—42) vidi se, da osim originalnih radova prof. Moloka, Vajnštejna i dr., koji osvjetljavaju različite strane Komune, sovjetska nauka raspolaže danas i odličnim izdanjima izvorne građe (zapisnici Komune, diplomatski spisi i dr., pa opsežna hrestomatija prof. Moloka iz 1925.). Poslije golemog truda, koji su francuski i sovjetski historičari uložili u studij Komune, bilo bi potrebno, da naša javnost dobije u prijevodu koje novije pregledno djelo o Komuni.

Pariška komuna nije prošla nezapažena ni kraj suvremenika u Hrvatskoj, koji su na različite načine reagirali na njezinu doista revolucionarnu pojavu. A. Cesarec je još uoči svoje tragične smrti prvi put upozorio na simpatije, koje su neki mladi pravaši otvoreno pokazivali prema Komuni. On u nedovršenom prilogu *Kriza stranke prava i naši »komunari« 1871* (Izraz III, 1941., br. 1., str. 20—29) prikazuje »duboku krizu, koja je te iste godine, baš i u vezi s Pariskom Komunom, zahvatila cijelu tu stranku, naročito njezine vrhove« (25).

Prema Bilješkama iz Albanije od M. Jurkovića (Književne novine 25. V. 1848.) *Naučni institut Albanije* razvija plodnu djelatnost u svom odjeljenju za historiju i društvene nauke. « Historičari koji rade u Institutu dovršavaju prvu naučno pisanu »Historiju Albanije«, očišćenu od svih imperijalističkih i fašističkih falsifikacija. «

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA I

1948

BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć

M I R O S L A V B R A N T

G R G A G A M U L I N

M A R K O K O S T R E N Ć I Ć

J A R O S L A V Š I Ā A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I Ā A K

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B